

OLTU’DA ARSLAN PAŞA KÜLLİYESİ

Ümit Kılıç*

Özet: Kıpçaklar, Çoruh Boylarında XII. yy’da hâkimiyet kurdular. Atabekler olarak da bilinen Kıpçak Beyleri, bölge XVI. yy’da Osmanlı idaresine geçtikten sonra idari konularını “Ocaklık” olarak sürdürdüler. Atabek ailesinin vezir rütbeli ilk idarecisi olan Mehmed Arslan Paşa, sarayının bulunduğu Oltu’da 1664 yılında bir külliye yaptırdı ve 1666 yılında vakfiyesini tanzim ettirdi. Bu vakfiye, Mehmed Arslan Paşa ve Oltu tarihi ile ilgili önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler; Oltu, Kıpçak, Vakıf.

I. GİRİŞ

a) Oltu

Aras, Çoruh ve Fırat’ın kaynaklarını aldığı yaylaya hâkim olan Erzurum’un¹ kuzeydoğusunda yer alan Oltu İlçesi, Karadeniz Bölgesi’nin Doğu Karadeniz Bölümü’nde bulunmaktadır. Karasal iklim ile Karadeniz iklimi arasında bir geçişliliğe sahip olan bu coğrafya², Oltu Çayı ve kollarının meydana getirdiği vadiler ve platolarla şekillenmiştir³. Oltu ismi üzerine etimolojik inceleme yapan F.Kırzioğlu, Oltu isminin Saka göçleri ile gelerek Çoruh boylarına yerleşen ve Kıpçak kolundan olan “Tavok/Tavlar”dan geldiğini zikretmektedir⁴. Oltu ile ilgili bilinen ilk yerleşmeler Urartu dönemine aittir⁵. Medler, Persler, Sasaniler, Roma ve Bizans bölgenin diğer sakinleridir. İslam dünyasının buralarda yer

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Enver Konukçu; *Şehr-i Mübarek Erzurum*. Ankara 1987.s.4

² Lütfi Özav; *Oltu’nun Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*. Erzurum 1996.s.2

³ İbrahim Atalay; *Oltu Çayı Havzasının Fiziki Coğrafyası ve Amenajmanı*. İzmir 1982. s.19-20

⁴ Fahrettin Kırzioğlu; “Selçuklu-Fetihlerinden (1064-1071) Önce Doğu Anadolu’da Türk Boy ve Oymaklarından Kalma Dağ ve Su Adları.” *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*. 11-13 Eylül 1984. Ankara 1984.s.94.

⁵ Alp Arslan Ceylan; “2004 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars, Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları.” *XXII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*. Ankara 2006. s.1-17

edinmesi ise Hz.Osman döneminde başladı⁶. Bizans hâkimiyetinde ise, 976'dan itibaren başlayan ve Oltu'da da büyük tahribatlara neden olan Gürcü ayaklanmaları göze çarpmaktadır⁷. 1071 Malazgirt meydan savaşını müteakiben Sultan Alparslan, Erzurum ve çevresini Ebu'l-Kasım Saltuk'a ikta olarak verdi. Saltuklulardan sonra bu kez Anadolu Selçukluları, Erzurum ve çevresine sahip oldular⁸. Bu sırada Gürcü kralı David'in Selçuklulara karşı Kıpçaklarla kurduğu ittifak neticesinde 1124 yılında Kıpçaklar, Çoruh boylarına yerleşmiş ve aynı yıl Oltu'yu ele geçirdiler⁹. 1243'de yaşanan Moğol istilası ve İlhanlı hâkimiyetinin ardından¹⁰. 1360'da Eratnahılar¹¹, 1385'te Karakoyunlular, 1387'de ise Timur tarafından ele geçirildi. 1467'de Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, Karakoyunlu beyliğine son vererek Erzurum ve civarını hâkimiyetine aldı¹². 1502 yılında Şah İsmail, Akkoyunlu hükümdarı Elvend'i mağlup ederek, Akkoyunlu bölgelerini ele geçirdi¹³. Oltu'nun Osmanlı idaresine geçişi ise 1537 yılında gerçekleşmiştir. Oltu'nun 1547 tahririnde Erzurum'a bağlı sancak olarak kaydedildiği görülmektedir¹⁴. Ancak 1579'da Çıldır Eyaleti kurulunca idari yönden buraya bağlandı¹⁵. XVI.yy'ın ilk yarısında Osmanlı idaresine giren Oltu, Gürcistan'a giden yol üzerinde bulunması dolayısıyla stratejik bir öneme sahipti. Bu yüzyılda Oltu'ya bağlı iki yüz köyün bulunduğu belirtilmektedir¹⁶. Aynı dönem içerisinde Oltu'nun bu mamur durumuna rağmen, Erzurum'un bilhassa Safevi ve Gürcü baskısı neticesinde harap ve ıssız bir halde olduğu görülmektedir¹⁷. XVIII. yüz-

⁶ Cevdet Küçük; "Erzurum." *DİA.İ.A. c.XI*. İstanbul 1995. s.321-329, Enver Konukçu; *Selçukludan Cumhuriyete Erzurum*. Ankara 1992. David Winfield; "Some Early Medieval Figure Sculpture From North-East Turkey." *Journal of The Warburg and Courtauld Institutes*. London 1968. s.33.

⁷ Ahmet Toksoy; "Ortaçağda Oltu ve Çevresi" *Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu*. Erzurum 1988. s.655. Ernest Honigman; *Bizans'ın Doğu Sınırı*. İst. 1970. Ç.F. Işıltan s.148-161.

⁸ Osman Turan; *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul 2004.s.19

⁹ Toksoy; "Ortaçağ'da Oltu ve Çevresi" s.657

¹⁰ İbrahim Kafesoğlu; *Selçuklu Tarihi*. İstanbul 1992.s.69. Okan Mert; *Türkiye'nin Kafkasya Politikası ve Gürcistan*. İstanbul 2004. s.114-115. David Marshall Lang; "Georgia in the Reign of Giorgi the Brilliant (1314-1346)". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, Vol.17, No.1. 1955, pp. 74-91. Küçük; "Erzurum." s.322. Cevdet Küçük, *Tanzimat Devrinde Erzurum*. (Basılmamış Doktora Tezi). MÜ. İstanbul 1975.s.8.

¹¹ Kemal Göde; *Eratnahılar*. Ankara1994. s.97,104. Yaşar Yücel; *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar II*.Ankara 1991. s.13.

¹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara 1988. s.180-184. Jhon E. Woods; *Akkoyunlular, Aşiret, Konfederasyon, İmparatorluk. XV.yy Türk-İran Siyaseti Üzerine Bir İnceleme*. Çev. Sibel Özbudun. İstanbul 1993. s.173-178.

¹³ Faruk Sümer ; *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara 1999. s.22-24. Enver Konukçu;"Tarihi Akışta Oltu"; *Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu*. Erzurum 1988. s.628. Küçük "Erzurum" s.322.

¹⁴ Dündar Aydın; *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı. Kuruluş ve Genişleme Devri. (1535-1566)*. Ankara 1998.s.38-46;257-258

¹⁵ Mehmet İnbaşı; "XVIII.yy'ın İlk Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri." *A.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*.c.VII,s.I. Erzurum 2006.s.79. İlhan Şahin; "Tımar Sistemi Hakkında Bir Risale" *TD*. s.32, İstanbul 1979. s.917.

¹⁶Ahmet Aydın; "Çoruh Vadisi (Tao) ve Oltu'nun Osmanlı Hâkimiyetine Girmesi" *A.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*. c.VII,s.I. Erzurum 2006. S.212.

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Tapu Tahrir Defteri . No.205. s. 4-14; BOA.TD.199. s. 3-10. Osman ; *Tenârih-i Cedîd-i Mir'ât-ı Cibân*. Haz; *Nihal Atsız*. İstanbul 1961. s.55

yılda da Oltu'nun idari yapısında herhangi bir değişiklik görülmemektedir¹⁸. Tanzimatın ilanından sonra ise Erzurum Eyaletinin bir Sancağı oldu. Oltu, 1876-77 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda, 1918 yılına kadar sürecek olan Rus işgali altında kaldı. Bolşevik ihtilali neticesinde Rusların bölgeden çekilmeleri üzerine Oltu Şura Hükümeti kurulmuş, 17 Mayıs 1920'de ise Anavatana ilhak edilmiştir¹⁹.

b) Atabegler Yurdu

Divan-ı Lügat'it-Türk'te adından bahsedilen Türk boylarından olan Kıpçaklar²⁰, X. yüzyılda anayurtları olan İrtiş ırmağından hareketle Uralları aşarak Uz ve Peçenek bölgeleri olan Kuzey Kafkasya'ya, Kuban boyuna ve oradan da Dneper (Özi) bölgelerine ulaştılar. 1087 yılında ise Tuna boylarına yerleştiler. Böylece daha sonraları "Deşt-i Kıpçak" olarak adlandırılacak olan Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar, tamamen Kıpçakların eline geçti. Ağır Rus taarruzları sonucunda Kıpçaklar, Kuban-Terek boylarına kaydılar. Bu sırada Gürcü Kralı IV.David Selçuklulara karşı ordusunu güçlendirmek için, bu bölgedeki Kıpçak Türkleri ile akrabalık bağı tesis etmiş ve onlardan yaklaşık kırk bin savaşçının aileleri ile beraber, Azerbaycan, Yukarı Kür, Orta ve Yukarı Çoruh boylarında ilerlemelerini sağlamıştır. Göç eden Kıpçak nüfusun toplam iki yüz bin ile iki yüz yirmi beş bin arasında olduğu tahmin edilmektedir. Bu göç Kıpçakların Hıristiyanlığın Ortodoks mezhebini benimsemelerine de yol açmıştır²¹. Ancak Moğol istilası sonucunda bu bölgeler 1335 yılına kadar Moğol yönetiminde kaldı. Moğol yönetiminde ülke sekiz ana bölgeye ayrıldı, bunlardan birisi de Ahıska'dan Erzurum'a kadar olan toprakları kapsamakta idi ki burası yoğun Kıpçak nüfusunun bulunduğu bölgelerdi. Yönetim ise Kıpçak Türklerinden *Caek'le*²² (Caek- Çalk) K'ark'are'nin elinde bulunmaktaydı. Küçük oğlu ve selefi olan Sargis, Köseadağ savaşında gösterdiği yararlılıktan ötürü Moğolların güvenini kazandı. Abaka Han, 1267'de Sargis'e atalarının yurdunda "Has İncü" statüsü verdi. Azgur, Ahıska, Posof, Ardahan, Acara, Şavşat, Ardanuç, Oltu, Tortum, Yusufeli, Olur, Şenkaya, Sarıkamış, Göle, Hanak, Çıldır, Kurtkala, Nighaliskhev

¹⁸ Fehamettin Başar; *Osmanlı Eyalet Tercihati,(1717-1730)*. Ankara 1997, s 22,119. ; Orhan Kılıç; *XVIII.yy'ın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tercihati*. Elazığ 1997. s.66.

¹⁹ Emecen,"Çıldır" s.301; Sami Önal; *Milli Mücadele'de Oltu*. Ankara 1968. s.84-85. Fahrettin Erdoğan; *Türk Ellerinde Hatıralarım*. Ankara 1988. s.20. Robert W. Edwards; "Medieval Architecture In The Oltu-Penek Valley: A Preliminary Report On The Marchlands of Northeast Turkey." *Dumbarton Oaks Papers*.Vol 39. Washinton DC.1985.pp.16-18. Koch; *Wanderungen* ..pp.248.

²⁰ Kaşgarlı Mahmud ; *Divan-ı Lügat'it-Türk*. Çev. Besim Atalay, Ankara 1940. c.I. s.28

²¹ Charles J.Halperin; "The Kipchak Connection; The Ilkhans, The Mamluks and Ayn Jalut." *School of Oriental and African Studies*, University of London. 2000. pp.233-234. Peter B. Golden; *Türk Halkları Tarihine Giriş*. Ankara 2002. s.232-233. Hayrapet Margarian; "The Nomads and Ethnopolitical Realities Transcaucasia in The XI th-XI th Centuries." *Iran and The Caucasus*. Vol.5. (2001), pp. 75-76. Akdes Nimet Kurat; *IV ve XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*. Ankara 1992. s.72-75. David Marshall Lang; *Gürcüler*. Çev. Neşenur Domaniç. İstanbul 1997. s.100-101.

²² Ardahan / Posof'ta Bulunan Kale.

ve Ahılkelek çevresi, artık “Atabeg” ünvanı alan Kıpçak Beyleri’nin idaresi altında yeniden şekillenmeye başladı. Tarihi kaynaklarda “Sa-Atabego” olarak da adlandırılan “Atabegler Yurdu” beş idari kısımdan oluşmaktaydı. a)Samtshke ; Merkezi Ahıska. b)Cakhet ; Merkezi Çıldır-Akçakale. c)Şavşat; Merkezi Macahel. d)Kalarcet; Merkezi Ardanuç. e)Tao (Tav-Eli) ; Merkezi Oltu.²³ İlhanlılardan sonra Atabegler, Timurlular, Karakoyunlular ve Akkoyunlular ile başarılı olmayan mücadeleler yaptılar²⁴. Osmanlı-Atabeg ilişkileri ise Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran seferi ile başlamaktadır. Çaldıran seferi esnasında, Atabeg Mirza Çabuk, sefer için istenilen zahire tedarikini sağlayarak Osmanlı Sultanı ile yakın ilişkiler kurdu. Safevî-Osmanlı nüfuz mücadelesi altında atabeylik Meskhia (Kür Boyları) ve Tav-Eli (Çoruh Boyları) olarak ikiye ayrıldı. Meskhia, 1540 yılında başlayan ve 1554 yılında sona eren Gürcistan seferleri neticesinde Safevilerin, Tav-Eli ise Osmanlı Devleti’nin etki alanında kaldı ²⁵. III. Murad dönemi (1574-1595) ise Atabegler ve yurtları açısından bir dönüm noktası oldu. 1578’de Çıldır’da, Atabeg Yurdunda vukubulan Osmanlı-İran savaşı, Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı Ordusunun zaferi ile sonuçlandı. Kıpçak Yurdu Atabegi II. Menuçehr, Lala Mustafa Paşa’nın huzuruna çıkarak itaatini arz etti. Hıristiyanlıktan ihtida ederek Müslüman oldu. Lala Mustafa Paşa O’na kendi ismini verdi. II. Menuçehr / Mustafa Bey’e Çıldır Beylerbeyliği, kardeşi K’ark’are’ye Oltu Sancakbeyliği, Diğer kardeşi Beka ve Annesi Dedis Hatun’a da birtakım dirlikler verildi. Böylelikle 300 yıl boyunca varlığını sürdüren, “Saatabego” veya Atabeyler Yurdu olarak anılan Kıpçak Beyliği tarihe karıştı ²⁶ ve 1877-78 Osmanlı Rus savaşına kadar süren bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti başlamış oldu. XVIII. Asrın sonuna kadar Çıldır’da beylerbeylik ve valilik yapanların büyük çoğunluğu yine Atabegler ailesine mensuptur²⁷.

²³ Nihat Doğru; *Kıpçak Atabegleri.Yukarı Kür-Çoruh Boylarının Türkleşmesinden Günümüze*. İzmir 2004. s.25-26, 36-41. Ahmet Toksoy; “ Kıpçak Atabegleri ile Türk Devletleri Arasındaki İlişkiler” *Geçmişten Geleceğe Oltu ve Çevresi Sempozyumu*. Erzurum 1988. s.125-126. Fahrettin Kırzioğlu; *Kars Tarihi*. İstanbul 1953. c.I. s.376-380,454-458. Mustafa Adil Özder ; *Tarihte Çıldır Atabekleri ve Torunları*. Erzurum 1971. s.45-46. W.E. David Allen; “The March-Lands of Georgia.” *The Geographical Journal*. Vol.74, No.2, London 1929, pp.137

²⁴Toksoy; “Kıpçak Atabegleri ile Türk Devletleri Arasındaki İlişkiler.” s. 129-131. Vlademir Minorsky ;”The Qara-Qyunlu And The Qutb-Shash. (Turkmenica 10).” *Bulletin Of The School of Oriental And African Studies*. London 1955. pp.61.

²⁵ Doğru; *Kıpçak Atabegleri*. s.46-48. Eskandar Beg Monshi; *History of Shah Abbas The Great*. v.I. Trns. Roger M. Savory. USA. 1978. pp.139-150. Fahrettin Kırzioğlu; *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*. Ankara 1998. s. 101-103. Özder; *Tarihte Çıldır Atabekleri*.s. 51.

²⁶ Selaniki Mustafa Efendi; *Tarih-i Selaniki (1563-1559)* Haz.Mehmet İpşirli, İstanbul 1989 s.138-139. (?) ; *Tarih-i Osman Paşa*. Haz. Yunus Zeyrek. Ankara 2001. s.21-24. Doğru; *Kıpçak Atabegleri*. s.67-70. İnbaşı; “XVIII.yy’in İlk Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri.” s.77-78. Mehmet Saray; *Türk-İran İlişkileri*.Ankara 1999. s.40-41. W.E.David Allen; “Notes On Don Juan Of Persias Account Of Georgia.” *Bulletin Of The School of Oriental And African Studies*. London 1930. pp.183-184.

²⁷ İnbaşı; “XVIII.yy’in İlk Yarısında Çıldır Eyaleti ve İdarecileri.” s.83-93. Yılmaz Öztuna; *Devletler ve Hanedanlar.(Türkiye 1074-1990)* c.II. Ankara 2005. s.561-563. Özder; *Tarihte Çıldır Atabekleri ve Torunları*. s.81-144. Önal; *Milli Mücadelede Oltu* . s.14. Ababay; *Çıldır Tarihi*. s.119-124.

c) - Mehmed Arslan Paşa

Çalışmanın konusunu oluşturan Arslanpaşa Külliyesi'nin bânisi 1659-1679'da Çıldır Eyaletinde Beylerbeylik yapan Arslan Mehmed Paşa'dır. Arslan Mehmed Paşa, 1635'te Çıldır Beylerbeyisi olan Yusuf Paşa'nın oğludur. Sicill-i Osmani'de Arslan Mehmed Paşa için, "...Kars Muhafızı Sefer Paşa mahdudur. 1062'de pederi vefatında emmisi vali oldukda muarız oldu. Hatta hid-detinden Gürci Beyine ittiba eyledi. Sonra sükûnet gelüb 1073'de emmuzadesi Rüstem Paşa vefatında vezaret ile Muhafız-ı Kars oldu. 1091 salında irtişa ile mütehemmen katl idilmiştir. ..." denilmektedir.²⁸ Sultan IV. Mehmed (1648-1687) döneminde Çıldır Beylerbeyliği yapan Arslan Paşa 1663 yılında Vezir payesi almış, Kars ve civârı da kendi idâresine verilmiştir²⁹. Şehzade Sultan Ahmed'in sünnet şenliği için dokuz gümüş sürahi, dokuz İran kumaşı, dokuz telli hatayî, dokuz çiçekli kadife, dokuz kitresiz atlas, dokuz Hind Kutnisi, dokuz hünkarî sarık ve dokuz köle hediye yolladığı bilinmekte olup Defterdar Sarı Mehmed Paşa, ünlü eseri Zübde-i Vekâiyât'ında; Ahıska Beylerbeyisi Mehmed Arslan Paşa'nın mal toplama amacıyla yaptığı faaliyetlerinin Ahıska'da karışıklıklara neden olduğu, Erzurum valisi İbrahim Paşa'ya hitaben gönderilen emir gereğince 10 Ramazan 1091/4 Ekim 1680 tarihinde idam edildiği ve kesik başının saraya gönderildiği zikredilmektedir³⁰.

Arslan Paşa hakkındaki diğer bilgi kaynağı ise Sami Önal'ın "XVII.yy'da Oltu" isimli eseridir. Önal, Arslan Paşa hakkında şu bilgileri vermektedir. "...XVII. yüzyıldaki Celâli isyanları sırasında Oltu, Çıldır Eyâleti'ne bağlı önemli sancak merkezlerinden biridir. Sancak Beyi makamında Hacı Ali Paşa bulunmaktadır. Hacı Ali Paşa, Celâli eşkıyasının Oltu bölgesindeki tüyler ürpertici zulmüne son vermek için emrindeki sipahiler ve milis kuvvetleriyle gerek Celâli'lere gerekse Gürcülere karşı savunma düzeni alır. Çünkü Gürcü'ler de bu bölgedeki karışıklıklardan yararlanarak Oltu üzerine akın etmeye başlamışlardır. Hacı Ali Paşa, kuvvetlerinin her iki cepheye birden yetişmeyeceğini anlayınca Erzurum ve İstanbul'dan kuvvet istedi. Bunun üzerine kendisine Erzurum'dan Pîr Subaşı komutasında iki bin kadar yeniçeri ve sipahi gönderildi. Yeni gelen kuvvetler Celâli ve Gürcü baskısının önüne geçecekleri yerde, Oltu ve çevresinin başına musallat olurlar. Köyleri basmaya ve soymağa başlarlar. Artık öyle bir duruma gelinmiştir ki, her zaman hükümetine ve milletine bağlı olan halk —belâyı savuşturmak için— Paşa'yı Gürcülerle uzlaşmaya davet eder. Paşa da mecburen Gürcülerle uzlaşma yollarını arar. Çıldır Eyâleti kadısı Zinnûn'dan (Zî-en-Nûn) bir de fetva alarak Gürcü komutanını ve askerlerini geri gönderir.

²⁸Sicill-i Osmani'de her ne kadar Sefer Paşa'nın oğlu olarak gösterilmiş ise de, banisi olduğu külliye'nin h.1077 tarihli vakfiyesinde Yusuf Paşa'nın oğlu olduğu zikredilmektedir. Mehmed Süreyya; *Sicill-i Osmâni. Tezâkir-i Meşâbir-i Osmanîye* İstanbul 1308 (1890). c.I. s.319.

²⁹ Öztuna; *Devletler ve Hanedanlar*. c.II, s.562

³⁰ Defterdar Sarı Mehmed Paşa; *Zübde-i Vekâiyat (1656-1704)*, Haz. Abdulkadir Özcan, Ankara 1995, s.116. Hazerfen Hüseyin Efendi; *Telhis'ül-Beyân, fî-Kâvânîn-i Âl-i Osmani*, Yay. Sevim İlgürel, Ankara 1998. s.114.

Bu tehlike atlatıldıktan sonra başta Hacı Ali Paşa ve Kadı (Zî-en-Nûn) / Zinnûn-i Mısrî halkın da desteğini alarak Erzurum'dan gelen soyguncu topluluğunu tepelemek isterler. İlk çarpışmalar sırasında düşman Eyâlet sınırları dışına atılır. Hacı Ali Paşa, Narman köyü civarında şehit olur. Emir ve komutayı Kadı Zinnûn (Zî-en-Nûn) ele alır ve askerinin başında kılıç sallayarak bizzat çarpışır. Oltu bölgesindeki çarpışmaları duyan Erzurum Beylerbeyi Aşhaneli Mustafa Paşa, derhal yardımcı kuvvetler göndererek soyguncu yeniçeri ve sipahileri takviye eder. Oltu kahramanları takviyeli soyguncular karşısında tutunamayarak geri çekilmeye başlarlar. Kesik köprü köyü dolaylarında yapılan savaştan sonra Kadı (Zî-en-Nûn) / Zinnûn yeniden karşı saldırıya geçer. Fakat başarılı olamaz, üstelik ağır yara alarak Oltu Kalesi'ne çekilmek zorunda kalır ve iç kalede ölür (1655). Türbesi bugün de aynı yerdedir. Halk bu türbeyi ziyaretgâh olarak kullanmaktadır. Kadı (Zî-en-Nûn) / Zinnûn-i Mısrî'nin ölümünden sonra Oltulular dört yıl kendi varlıkları ile benliklerim korumağa çalışmışlardır. Abaza ve Celâli faaliyeti gevşedikten sonra Oltu'ya yeni bir Sancak Beyi atanmıştır. Bu zat Oltu'yu bayındır hale getiren Arslan Paşa'dır (1599-1679). Hacı Naim Çelebi'nin eserinden öğrendiğimize göre, Çıldır Atabeklerinden yirmi birincisi olan Arslan Paşa, Oltu'ya nasbedilmeden önce Bardız'da³¹ bulunuyordu. Paşalık unvanı ile Oltu'ya geldiği zaman bütün işlere ciddiyetle el atıp, kısa zamanda kendisini Oltululara sevdirmiştir. Dürüstlüğü ve adaleti sayesinde halkla hükümetin arasını bulmuş, Oltu'da huzur, bolluk ve mutluluk devrini başlatmıştır. Arslan Paşa aynı zamanda bir halk adamı idi. İzlemiş olduğu halkçılık prensipleri bütün eyâlet halkını sevindirdiği gibi, kendilerine Celâli süsü veren birçok eşkiyayı şiddetle cezalandırması da ortalığı yatıştırmıştır. 1070 / 1659 tarihinde eyâletin bazı bölgelerinde bir günde yüzlerce eşkiyayı astırmak suretiyle devlet otoritesini kısa zamanda sağlamasını bilmiştir. Arslan Paşa zamanında, eyâlet ekonomisi ve kültür bakımlarından da gelişti. Oltu'da 1664'de muhteşem bir cami (bugünkü Arslan Paşa Camii), etrafına yetmiş odalı medrese, bir fetvahaneye, bir hamam ve bir de saray yaptırdı. Hükümet tarafından kendisine verilen toprakları halka vakfetti. Fakat Arslan Paşa'nın bu tutum, ve çalışmaları kendisini çekemeyenleri kısa zamanda harekete geçirdi. Hamamın dış kapısı üzerine yazdırdığı "Bâb-ı Hamameyn" yazısını o zamanki Osmanlı Padişahı IV. Mehmed'in kulağına "Bâb-ı Hümâyun" şeklinde fısıldadılar. Sultan bu habere çok kızdı. İstanbul'dan eline öldürme fermam verilmiş bir cellât Oltu'ya gönderildi. Cellât bir gece ansızın Arslan Paşa'nın sarayına girerek muhafızlardan beş kişiyi yanına taktı, onların yardımıyla merasim salonunda Paşa'nın kellesini uçurdu. Ertesi gün Arslan Paşa'nın kesik başı cellât tarafından İstanbul'a götürüldü..."³²

³¹ Bugünkü Gaziler.

³² Önal, bu bilgileri aktarırken temel referans kaynağı olarak h.1116 / m.1704 yılında, Narmanlı Hacı Zaim Çelebi tarafından yazılan "Tarih-i Eyalet-i Çıldır" isimli bir eseri göstermektedir. Ancak eserin kayıp olduğunu kendisinin kaleme aldığı bu bilgileri ise 1933'de Erzurum yerel gazetelerinde bu kitaptan alıntılar ile yazılar yazan Özdemir Akgün'ün notlarından çıkardığını ifade etmektedir. Eserin mevcudiyeti hakkında hala kesin bir bilgimiz mevcut değildir. Gazeteye ise ne adı ne de basım yeri zikredilmediğinden dolayı ulaşmak mümkün olamamıştır.

ARSLAN PAŞA KÜLLİYESİ

İlçe merkezinde yapılmış olan külliyeenin en sağlam yapısı olan Camii, Osmanlı mimârisinde çok sayıda kullanılan kare mekânlı, tek kubbeli ve üç gözlü son cemaat yerine sahip plan tipinin güzel bir örneğidir. Tamamen kesme taş malzemenin kullanıldığı cami, mimari yönden dengeli ve ölçülü bir yapıya sahiptir. Buna karşılık süslemede, geometrik motifler dışında pek başarılı olunamamıştır. Mihrap ve son cemaat yerinde bulunan mihrabiyelerin mukarnasları, çağdaş diğer yapılardaki kadar klasik olmayıp basit bir üslupla ele alınmıştır. En önemli özelliği mahfil, vaiz kürsüsü ve minareye duvar içinden açılan merdivenle çıkılmasıdır. Caminin kubbe kasnağına açılan pencere alınlıklarındaki Esmâ'ül-Hüsna yazıları başka yerlerde pek olmayan özel bir süslemedir. Caminin pencere alınlıklarında Allah, Muhammed ve Dört Halifenin adları taş üzerine kabartma harflerle yazılmıştır. Kuzeybatı köşesinde yer alan minare kaidesi iki metre yükseklikten sonra pahlanarak sekizgen bir forma dönüşmüştür. Pabuçluk kısmını müteakiben on altı gene tamamlanan kısa geçiş ve iki kuşak silmeden sonra kısa ve kalın silindirik gövde yükselmiştir.

Caminin iki tarafında sıralanan medrese hücreleri, Anadolu'daki diğer medrese binaları gibi bir bütünlük göstermeyip basit ölçüde ele alınmıştır. Cami etrafındaki sıralanış şekil olarak Fatih ve Kanuni'nin medreselerine benzese de onlar kadar gösterişli ve iddialı değildir. Bu gün yalnız soyunma kısmı ayakta duran hamam, taş-tuğla malzeme ile pandantifli kubbeli Osmanlı hamamlarının bir temsilcisidir. Han'dan ise günümüze sadece küçük bir duvar parçası kalmıştır³³.

Avlunun doğu kanadında bulunan ve geçen yıllarda oda sayısı üç taneye düşen medreselerin İlçe'deki resmi kurumların da büyük gayretleri (!) ile tamamen yok edilmiştir. Batı kanadında bulunan medreselerin ise *üzerine ikinci kat çıkılarak* okula dönüştürülmesi ise acı bir vakıadır. Ancak çalışmamızın hazırlıklarının sürdürdüğümüz dönemde eserler üzerinde yenileme çalışmaları başlatılmıştı.

a) Vakfiyesi.

Arslan Paşa'nın Oltu'da yaptırdığı vakıflar ve bunların tescil ettirdiği vakfiye kendisi ve Oltu için önemli bir bilgi kaynağı olma özelliğini taşımaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı bünyesinde bulunan Vakıflar Arşivinde 2152 no'lu defterin 140. sahifesinde kayıtlı olan vakfiye, "Evâhîr-i Rebi'ül-âhîr 1077" (20-29 Ekim 1666) tarihli dir. Eserlerin bitirilmemesinden iki yıl sonra tanzim edilmiştir. Yazım dili Osmanlıca olup, metnin sonunda "İstanbul Defterhâne-i Amire Kalemi'nde bulunan aslının suretidir." ibaresi vardır. El yazmasıdır. Herhangi bir tezyinat kullanılmamıştır. Muhtemelen suret olmasından dolayı yazı ve imlâya pek özen gösterilmemiş, bazı kelime-

³³ Abdusselam Uluçam; "Oltu'da Arslanpaşa Külliyesi" *VD. XVII.s.*97-98; Hamza Gündoğdu, A.Ali Bayhan, A.Murat Aktemur, İ.Umut Kukaracı, Adem Çelik; *Taribi ve Kültürel Yönleri ile Oltu*. Ankara 2002. s.89-101.

lerin üzerlerinin karalanarak tashih edildiği ve satır sayılarının ise her varakta farklılık arz ettiği görülmektedir. Vakfiye, diğer vakfiyelerle birlikte defter biçiminde tanzim edilmiş, ancak cilt payındaki oransızlık nedeniyle sayfaların baş ve sonlarında bazı kelimeler görülemez hale gelmiştir.

b) Külliye'nin 1666 Yılındaki Fiziki Yapısı.

“...Oltu kasabasında bir câmii-i şerif ve medrese-i münif ve misâfirhâne bina eyledi...” Arslanpaşa'nın Oltu Çayı'nın kenarına inşa ettirdiği vakıf eserler, tanzim ettirdiği vakfiyesinde böyle zikredilmektedir. 1664'de inşası bitirildikten sonra bu üç eser külliye'nin ana yapısını oluşturmuştu³⁴. Ancak külliye'de bunlara ilaveten bir han, bir hamam, bir mekteb, bir miktar ev, dükkânlar, bir değirmen, su arkları, bahçe ve çeşitli isimlerde tarlalar bulunmaktaydı. Vakfiyeye göre bu binaların tümü vakıf eserlerinden önce inşa edilmişti.

Oltu Çayı'nın kenarında ve Oltu Kasabasından Deliklitaş mevkiine doğru giden yolun doğusunda bulunan külliye, güney cephesinden, zikredilen yoldan ayrılarak külliye'nin kemerli ana giriş kapısına ayrılan tali yol ile mahduttu. Paşa konağı, hamam ve hanın içinde bulunduğu geniş bahçe ve tarlalar ise külliye'nin doğu alanını oluşturmaktaydı. Oltu Çayı kuzeyinde, Deliklitaş'a gidenlerin üzerinden geçtikleri, çayın yegâne köprüsü³⁵ ise hemen kuzeybatısındaydı.

Çay üzerindeki köprünün külliye'ye taraf olan güneydoğu ayağı, yol ile külliye arazisi arasında bulunan Oltu Mezarlığı'nın başlangıç noktası idi. Mezarlığın külliye alanı ile olan doğu sınırında ve çaya bitişik olarak bir değirmen vardı. Köprüye giden yola bitişik olarak güney istikametinde yayılan bu mezarlık, ilerde bu yola bitişik bir biçimde bulunan Arslanpaşa'ya ait evler ile sınırlanmıştı. Evler, - mezarlık gibi- yolun doğusunda kalarak güneye doğru ilerlemekte, Külliye'nin ana giriş kapısına ayrılan tali yola kadar uzanmaktaydı. Giriş kapısına ilerleyen bu tali yolun her iki tarafında da yine Arslanpaşa'ya ait dükkânlar vardı. Evler, yolun kuzey kanadındaki bu dükkânların arkasında nihayet bulunmaktaydı ve yolun başındaki köşede, sıbyan mektebi vardı. Bu mektebin hemen yanındaki ev, medrese öğrencileri için ekmek ve çorba pişirmek amacıyla kullanılıyordu. Yolun bitimindeki ve üzerinde “Bâb-ı Hammam” yazılı çifte kemerli kapıdan geçilince, yaklaşık yirmi metrelik bir yürüyüşten sonra paşa konağına ve onun yanında bulunan hamama ulaşılmaktaydı. Hamamın karşısında, Çay'a bitişik olan alanda ise büyükçe yapılmış bir han bulunmaktaydı. Hamam ile han arasındaki alanı ise bahçeler ve tarlalar kaplamaktaydı.

³⁴ Caminin kitabesinden inşasının b. 1075 tarihinde bitirildiği anlaşılmaktadır.

³⁵ Koch, 1843-44 doğu seyahatinde, Oltu'daki köprü'nün taştan yapıldığını ve otuz beş ayak yüksekliğinde olduğunu ifade etmektedir. Ancak köprü'den ve civardaki birtakım eserlerden ilgiyle bahseden yazar, ilginç bir şekilde köprü'nün yanındaki külliye hakkında hiçbir bilgi vermemektedir. Seyyah, 1829 Osmanlı-Rus savaşında Rus Ordusu tarafından atılan yoğun top atışlarına maruz kalan ve hasar gören kalesi, etrafını çeviren bağlık-bahçelik alanlarıyla Oltu Merkezinin, tek katlı ve alçak tavanlı evlerden oluşan iki yüz elli hane ve bin beş yüz kişilik bir nüfusu barındırdığını ifade etmektedir. Karl Koch; *Wanderungen Im Oriente Nahrend Der Jahre 1843 Und 1844-II*. Weimar 1846. pp.250-251.

Vakıf eserleri olan camii, medrese ve misafirhane yapılmaya başlandığında, inşaat alanı, külliye içerisinde Han yeri, Oltu Çayı, Mezarlık, değirmene su taşıyan ark ve Bakizâde tarlası ile çevrili, Arslanpaşa'ya ait bir arsayı oluşturmaktaydı. Arslan Paşa'nın ilk önce bu arsayı vakfettiği bilinmektedir. Kare mekânlı ve tek kubbeli camii, bu alan içerisine yapılmıştır. Cami avlusunun her iki tarafına ise medreseler inşa edilmiştir. Doğu tarafındaki medrese hücreleri on beş, batı tarafındaki medrese hücreleri ise on tanedir. Toplam hücre sayısı yirmi beş olup elli tane öğrenci barındırabilmekteydi. Doğu hücrelerinin sonunda ise misafirhane, yanında ise helâları ve dört lüleli çeşme bulunmaktaydı. Vakfın annesi ile babası Yusuf Paşa'nın kabirleri köprüünün başındaki mezarlıkta, halası Zeliha Hanım ise caminin güney duvarına bitişik bulunan ve "Bâb-ı Hammam" kapısına giden yolda sıralanan dükkânların arkasına kadar uzanan bahçedeki hazirede medfundu.

Vakfın kurulduğu yıllardan sonra bir takım eklemelere ve değişikliklere maruz kaldığı da görülmektedir. Medrese özellikle en çok değişikliğe uğrayan mekândır. Vakfiye yirmi beş hücreden bahsederken, 1704 yılında eserini kaleme alan Narmanlı Hacı Zâim Çelebi ise yetmiş adet hücreden bahsetmektedir ki nitekim XIX.yy'ın sonlarına ait bir Oltu fotoğrafında³⁶ da medreselerin, batı kanadında son bulmayarak çaya paralel bir şekilde avlunun kuzeyi boyunca devam ettiği ve Camiyi "U" biçiminde çevrelediği görülmektedir. Her ne kadar fotoğraftan hücre sayısı tespit edilememiş olsa bile, yirmi beş sayısının çok üstünde olduğu aşikârdır. Aynı eserde ayrıca vakıfta adı hiç geçmeyen bir fetvâhaneden de bahsedilmektedir. A.Uluçam, fetvahane tamamen ortadan kalkmadan önce yığıntı halinde iken buralarda bir ocak ve kanalların bulunduğu dolayısıyla bir mutfakın varlığını ifade etmektedir³⁷ ki muhtemelen vakfiyede misafirhane veya olarak adı geçen mekân, daha sonra fetvahane olarak ta adlandırılmış ve kullanılmıştır.

Günümüzde külliye'den sadece cami, medrese, hazirenin bulunduğu ve şehitlik olarak kullanılan bahçe ile büyük bir kısmı yıkılmış, harap halde bulunan hamam ve muhtemelen han duvarının kalıntısı olan çok kısa bir duvar parçası kalmıştır. Köprübaşı'ndaki mezarlık, değirmen, misafirhane, dört lüleli çeşme, helâlar, kemerli ana kapı, kapıya giden tali yol, yoldaki dükkân ve evler, değirmene giden ark, paşa konağı ve mektep tamamen yok olmuştur. Günümüzde Cami'ye, yolun köprüye yakın bölümünden, -şimdi işyerleri ile meskûn- eski mezarlık alanı üzerinden açılan tâli bir yoldan gidilmektedir. Bu yolun da iki tarafı dükkânlarla sıralıdır ve 1980'de yapılan kemerli bir girişi bulunmaktadır³⁸.

c) Vakıf Malları.

Arslanpaşa yaptırdığı vakıf eserleri için birçok menkul ve gayr-ı menkul vakfetmişti. Vakfiyede ilk zikredilen vakıflar mezra ve tarlalık olan çiftliklerdir. Bunlardan ilki Namervan Kazası'nın İd kasabasında³⁹ olan çayırılık ile beraber

³⁶ Bkz. Resim I.

³⁷ Uluçam; "Oltu'da Arslanpaşa Külliyesi" s.96

³⁸ Oltu'da Arslan Paşa Vakfı Vakıfnâmesi. VGMA. No.2551/140. vd.I-2.

³⁹ Bugünkü Narman İlçe Merkezi.

Ümit Kılıç

olan çiftliktir. Ayrıca Sımrıdon köyünde⁴⁰, Sıhçek Köyünde⁴¹, ve Oltu'nun Has köyünde bulunmaktaydı. Oltu Kasabasında ise, Oltu Çayı'nın kuzey kıyısına bitişik olan ve Çayın güneyinde kalan Cami avlusunun tam karşısında bulunan tarlalar, Yine cami'ye güneyden bitişik olan ve günümüzde şehitlik olarak kullanılan bahçe, vakıfların üzerinde bina edildiği arsa, Oltu'ya bağlı Hosor köyünde⁴² bir üzümlük bağ ve yine kasabada sur dışında bulunan bahçe ve tarlalar üzerlerindeki tüm menkul, gayr-ı menkul mallar ve doğal ürünleri ile birlikte Arslanpaşa tarafından vakfedilmişti.

Vakıf Malları

Gayr-ı Menkuller

Bulunduğu

Yerler

Nevi

Kaza Köy

Çiftlik	Narman	İd / <i>Narman Merkez</i>
Çiftlik	Narman	Sımrıdon / <i>Kumlu</i>
Çiftlik	Narman	Sıhçek / <i>Güzelsu</i>
Çiftlik	Oltu	Has.
Çiftlik ve Tarlalık	Oltu	Merkez / <i>Külliyenin Kuzeyinde Çaya Bitişik.</i>
Değirmen	Oltu	Merkez / <i>Külliyenin İçinde.</i>
Hamam	Oltu	Merkez / <i>Külliyenin İçinde.</i>
Dükkânlar	Oltu	Merkez / <i>Külliyenin Ana Giriş Yolunda.</i>
Bahçe	Oltu	Merkez / <i>Caminin Güney Duvarına Bitişik.</i>
Evler	Oltu	Merkez / <i>Caminin Doğusundan Yola Kadar.</i>
Arsa	Oltu	Merkez / <i>Cami ve Medreselerin Bina Olduğu Arsa.</i>
Üzümlük Bağ	Oltu	Hosor / <i>Ayval.</i>
Diğer Bahçe ve Tarla	Oltu	Merkez / <i>Caminin Güneybatısında.</i>

Menkuller

Bulunduğu Yer

Yedi Kuran-ı Kerim	Camii
Yedi Rahle	Camii
Otuz Aded Kur'an Cüzü	Camii
Cüz Saklama Sandığı	Camii
Üç Bakır Şamdan	Camii
Üç Aded Çırağ	Camii
Üç Aded Saklama Zarfi	Camii

⁴⁰ Bugünkü Kumlu Köyü

⁴¹ Bugünkü Güzelsu Köyü.

⁴² Bugünkü Ayvalı Köyü.

Elli Aded Kandil   Camii
 Bir Miktar Halı ve Kilim   Camii

Tablo-I ; Arslan Paşa Külliyesi'nin Evkafı.

Arslanpaşa'nın, cami'de kullanılmak üzere birtakım eşyalar vakfettiği de bilinmektedir. Yeşil çuha ile kılıflı olan ve rahleleri ile birlikte yedi adet Kur'an-ı Kerim ve otuz adet Kur'an Cüz'ü, özel sandığı ile birlikte vakfedilmişti. Cami'nin aydınlatılması için, içinde balmumu yakılacak olan üç adet büyük bakır şamdan, yağmumu yakmak için üç adet çıra, başlarındaki tasları ile beraber iç yağından imal edilen mumların muhafazası için üç adet zarf, bir Türk âdeti olan ve Ramazan geceleri yakılmak üzere hazırlanan elli adet kandil vakfedilmiştir. Bu kandillerin içerisinde zeytinyağı yakılacak, kırk tanesinin cami'nin içine, on tanesinin ise minarenin üst kısmına asılması şart koşulmuştur. Sayısı ve evsafi bildirilmeden tefriş için yeteri miktarda halı ve kilimin de vakfedildiği zikredilmektedir⁴³.

d) Vakfın Yönetimi, Personel Rejimi Ve Ücretler

Külliyelerde ana yönetici kadro Müteveli, Kâtip ve Câbiden meydana gelmekteydi. Osmanlı vakıflarının çoğunda, birinci dereceden vakıf yöneticilik görevi olan mütevellilik, eserlerin bânisi veya bu kişinin ailesi tarafından yürütülmekteydi⁴⁴. Arslan Paşa Külliyesi'nde de aynı durum görülmektedir. Arslan Paşa, vakfın mütevelliliğine daha sonra Çıldır Beylerbeyi de olacak olan oğlu Yusuf Paşa'yı atamıştır. Vâkif, Yusuf Bey'den sonra oğullarından ve torunlarından kişilerin gelmesini, ancak eğer bu soy kesintiye uğrar ise kız çocuklarına ve bunların torunlarına, eğer onlarda kesintiye uğrar ise kardeşinin erkek evlatlarına ancak yoksa kız evlatlarına ve seleflerine, onlar da olmaz ise yakın varışçilerin öncelikli erkek ve sonra kız evlatlarına ve seleflerine eğer yine de bir soy kesintisi olur ise “*sâlih ve müttekî*” olmak kaydı ile herhangi bir kişinin müteveli olmasını şart koşturmuştur. *Müteveli*, vakıf şartlarına uygun davranmakla yükümlüdür. Vakfın gelirlerini toplamak, onları çalışanlar arasında dağıtmak, kâtipin tuttuğu muhasebeyi kontrol etmek, atamaları yapmak, görevini ihmal edenleri azletmek, binaların tamirlerini yapmak yıkılan binaları yeniden inşa etmek eğer bu mümkün değilse oraya aktarılan gelirleri Haremeyn fakirlerine aktarmak vakfiyeye göre mütevellinin öncelikli görevleridir. Eğer müteveli görevlerini ihmal ederse, vazifeliler onu kadıya şikâyet etmek ve aleyhinde şahitlik ile görevinden azledilmesini sağlamakla yükümlüydüler. Vâkif ayrıca tanzim ettirdiği vakıfname ile Kuran-ı Kerim ve diğer cüzlerin, mihrabın solunda yapılmış olan sandukada müteveli, müderris ve kâtipin mühürleriyle mühürlü olarak muhafaza edilmesini, çok ihtiyaç duyulmadıkça câmiden dışarı çıkarılmamasını ve vakfiyede hiçbir değişiklik yapılmamasını şart koşturmuştur.

⁴³ *Arslan Paşa Vakıfnâmesi*. vd.2.

⁴⁴ Salih Pay; “Osmanlı Külliyelerinde Yönetim.” *Uludağ Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Sa.9, c.9. Bursa 2000. s.2

Kalem erbabından ve dindar olmak şartıyla bir de *kâtib* vakıf idaresi için görevlendirilmiştir. Kâtib, hariç ve dâhil öğrenciler için defter tutmak, vakfın mürtezika sınıfının tezkerelerini yazmak ve onları deftere kaydetmek, görevlerini özürsüz ve vekilsiz terk edenlerin durumlarını kaydederek ücret dağıtımında yevmiyelerinden gelmedikleri günlerin ücretini düşürmek, Cüzhânlardan görevini aksatanlar var ise gelmeyenlerin kıraatini de diğerlerine okutarak o günün yevmiye ücretini, yerine okuyan diğer cüzhanlara vermek görevleri arasında zikredilmektedir. Kâtib ayrıca vakfa ait bütün masrafların kayıtlarını tutmak ve mütevellî huzurunda vakfın muhasebesini görmekle de mesuldür. Aldığı ücret ise dört dirhem vazifedir.

Külliyenin diğer bir yönetici gurubundan olan *Câbi* ise vakfa ait gelirleri toplamakla yükümlü olup ücret olarak üç dirhem vazife almaktaydı.

Personel ve Ücretler

Görevli	Sayı	Ücret	Birim
<i>Mütevellî</i>	1	9	Dirhem
<i>Kâtib</i>	1	4	Dirhem
<i>Câbi</i>	1	3	Dirhem
Müderris	1	50	Dirhem
İmam	2	18	Dirhem
Hatip	1	3	Dirhem
Müezzin	3	150	Dirhem
Aşrhan	1	1	Dirhem
Muarrif	1	1	Dirhem
Cüzhân	30	60	Dirhem
Devirhan	4	2	Dirhem
Muallim	1	3	Dirhem
Neccar	1	3	Dirhem
Mimar	1	3	Dirhem
Türbedar	1	1,5	Dirhem
Farraş	3	13	Dirhem
Etmekçi	1	4	Dirhem
Vaiz	1	5	Dirhem
Noktacı	1	1	Dirhem
TOPLAM	56	334,5	DİRHEM

Vakıf bünyesinde yönetici sınıfın dışında oldukça kalabalık bir personel istihdamı mevcuttur. Bu konudaki ana kaynak olan Vakfiyede, öncelikle vakıfta hizmet verecek görevlilerin sahip olması gereken kişilik ve mesleki özellikleri sıralanmakta, zikredilen özelliklere sahip olan ve istihdam edilen görevlilerin,

yapması gereken vazifeler ile bu vazifelerin karşılığında alacakları ücretler de ayrıntılı bir şekilde izah edilmektedir.

Müdürris, vakfiyede adından zikredilen ilk görevlidir. Medrese talebelerine ders okutacak olan müdürrisin, sözüne vakıf, ibadetlerde gevşeklik göstermeyen, vaat edilen günlerde medrese için söz söyleme ve muhakeme yönüyle mâhir, îmân ve fıkıh meselelerinde gerçekleri ortaya koyabilen meşru bir makam, Kur'an-ı Kerim surelerinin indirilme sebep ve hikmetlerini en ince ayrıntısına kadar araştırıp bilen, tefsir ve hadis ilminde işaretleri keşfedici ve fen ilimlerindeki problemleri kolaylıkla çözebilen bir kişi olması istenmektedir. Bu vasıfları taşıyan müdürrisin görevi ise Ramazan'ın son on günü, bayramlar, Salı ve Cuma günleri hariç, her gün medresede öğrencilere ders okutması olarak belirlenmiştir. Müdürrisin bu vazifeye karşılık alacağı ücret ise 50 dirhem olarak kaydedilmiştir.

Vâiz, camii vazifelileri arasında zikredilen bir görevlidir. Vakfiyede vâizin, tefsir, hadis ve fıkıh ilimlerine sahip, dindar ve salih bir insan olması şart koşulmuştur. Cuma namazından sonra, cemaate kürsüden ayet ve hadislerle, fıkıh meselelerinden bahsetmesi, onları Allah'ın azabından korkutup sevap işlemeye teşvik etmesi, vaaz'ın sonunda ise Padişah ve Mehmed Arslan Paşa ile tüm Müslümanlara dua etmesi şart koşulmuştur. Vaiz'in alacağı ücret ise günlük beş dirhemdir. Cami'de namaz kıldırarak olan *imam* ise iki tanedir. Bunların tecvid ve fıkıh ilimlerine malik olması istenmekte, sabah namazından sonra nöbetleşe olarak Yâ'sın Suresi'ni okumaları şart koşulmaktadır. İmamlardan ilki on ikincisi ise sekiz dirhem vazife ücret almaktadır. Cuma ve bayram namazlarında, minberde hutbe okuyarak, namazları kıldırarak olan *hatib* ise bu görevine binaen üç dirhem vazife ücreti almaktadır. Ezan okuyacak üç müezzinin ise güzel sesli insanlar içinden seçilmeleri istenmektedir. Bu müezzinler, günde beş vakit ezan okumak, Cuma namazı için sala vermek ve gecenin üçte biri olduğunda insanları ibadete karşı gaflette bulunmamaları için yüksek sesle temcid⁴⁵ okumakla görevlidirler. Aldıkları ücret ise elliser dirhem vazifedir. Camii görevlilerinden bir diğeri ise *aşırbandır*. Farz namazlarından sonra ayet'ül-kürsi okunması, Cuma günleri Mülk Suresi diğer gecelerde Aşır-Şerif ve ikindi namazından sonra Nebe Suresi ve öğleden sonra Mülk Suresi okunması aşırhan'ın görevlerindedir. Aşırhan, müezzinlerin görevlerini de onlarla nöbetleşe bir biçimde üstlenecektir. Aldıkları ücret ise günlük bir dirhemdir.

Vakfın temizlik hizmetleri için salih insanlardan üç *ferraş* istihdam edilmesi şart koşulmuştur. Bunlardan ilk ikisi nöbetleşe bir şekilde caminin iç ve dış bölgeleriyle halı ve kilimlerini temizlenmesinden, aydınlatma araçlarının yakıp ve söndürülmesinden ve caminin kapısının açılıp kapatılmasından sorumlu idi. Bu ferraşlar beşer dirhem vazife ile ücret almaktaydılar. Diğer ferraş ise camii şerifin sahanlık ve avlusunu, medrese binasının önünü ve vakfa ait helâların temizliğinden sorumlu idi. Üç dirhem vazife ise bu ferraşın aldığı ücret olarak kayde-

⁴⁵ Genellikle gecenin ilk üçte bir vaktinde ve/veya sabah namazına doğru, minarelerden okunan ilahi.

Ümit Kılıç

dilmiştir. Burada ferraşların, temizlik yanında, diğer vakıflarda bulunan ve kapıların açılıp kapatılmasından sorumlu olan bevvab ve aydınlatmadan sorumlu çırağcı gibi görevlilerinde vazifelerini de üstlendikleri görülmektedir.

Diğer bir görevli olan *muarrif* ise Cuma günleri mahfilde Hz. Peygambere (S.A.V) naat okumakla görevlendirilmişti. Muarrif vakıftan bir dirhem vazife almaktaydı.

Cüzhânlar ise otuz kişi olup ikişer dirhem vazife ile sabah namazından sonra günde bir cüz Kur'an-ı Kerim okumakla vazifeli idiler. Böylece hatimin bittiği vakit eğer Cuma günü ise bunun beklenen sevabının Hz. Peygamber'in (S.A.V) ruhuna, Cumartesi günü ise, evlâd ve ashabının ruhlarına, Pazar günü diğer evliya ve peygamberlerin ruhlarına, Pazartesi günü müçtehid imamların ve vefat etmiş şeyhlerin ruhlarına, Salı günü Mehmed Arslan Paşa'nın, Çarşamba günü, vâkıfın ana-baba, evlat ve akrabalarının ruhlarına, Perşembe günü ise tüm mümin ve Müslümanların ruhlarına hediye etmeleri istenmektedir. Yine vakfiyede adı verilmemekle beraber görevi tanzim edilen *noktacımında* dinine bağlı, salih ve duası kabul olunur kişiler arasından seçilmesi şart koşulmuş olup mihrabın sağında duran sandıkta bulunan cüzleri kendisinin ezberleyip, kıraat vakti cüzhanlara dağıtması vazifesi verilmiştir.

Devirbanlar ise dört kişidir. Cuma namazından önce Kur'an'dan bir cüz okumaları, bu suretle otuz hafta zarfında hatim etmeleri şart koşulmuştur.

Külliyedeki bir diğer eğitim kurumu olan mekteb de ise üç dirhem vazife ile tecvid ehli bir *muallim* buraya gelen çocuklara ders vermektedir. Bayram günleri ve Cuma günü mektebin tatil günleri olarak zikredilmiştir.

Vâkıf, Külliyedeki vakıf ve hayratların tamir ihtiyaçları için üç dirhem vazife ile bir *neccar*⁴⁶ ve bir de *mi'mar* görevlendirmiştir. Bunlar ayrıca vakıftaki dört lüleli çeşme ile Oltu Kasabasında bulunan ve vâkıfın yaptırdığı bir başka iki lüleli pınarın suyollarının tamirinden de sorumlu tutulmuşlardır.

Mehmed Arslan Paşa, Oltu Çayı'nın başında bulunan ve annesi ile babası Yusuf Paşa'nın gömülü bulunduğu *mezarlık*⁴⁷ ile Cami'nin etrafında ve güneyinde bitişik olan bahçedeki *bazîrenin*⁴⁸ muhafaza ve temizliği için de bir buçuk dirhem vazife ile bir *Türbedâr* tayin edilmesini vakfiyesinde şart koşmuştur.

Vakıfta görevli bir diğer kişi ise *etmekçidir*. Sıbyan mektebinin karşısındaki evde, medresede sakin olan öğrenciler için "*bi-kadr'il-ihitiyaç*" çorba ve ekmek pişirmekle görevli olup karşılığında dört dirhem vazife almaktadır.

e) Vakfın Hizmet Masrafları ve Bedelleri.

Vakfın yürütmesi gereken hizmetleri sürdürmesi için gerekli malzemenin adları ve bunlara ödenecek bedeller de vakfiyede kaydedilmektedir. Buna göre, öncelikle medresede kalan öğrencilerin her birisi için yüzeli keyl hınta, çorba pişirilmesi esnasında yakılacak odun için yirmi beş, tuz için üç, sair malzemeler

⁴⁶ Neccar; Marangoz.

⁴⁷Bu mezarlık günümüze ulaşamamıştır.

⁴⁸Hâlihazırda şehitlik olarak kullanılmakta olup, içerisinde Mehmetçiklerle birlikte vâkıfın ensabından Halası Zeliha Hanım'ın kabri de bulunmaktadır.

için yirmi üç kuruş tayin edilmiştir. Medresenin her bir hücrelerinin aydınlatılması için de yirmi beş dirhem yağ mumu için elli bir kuruş ücret tahsis edilmiştir.

Hizmet Masrafları

<u>Nevi</u>	<u>Kullanılan Yer</u>	<u>Miktar</u>	<u>Ücret</u>
Buğday	Öğrenci Yemekleri	150 Keyl	-
Odon	Mutfak	-	25 Kuruş
Tuz	Mutfak	-	3 Kuruş
Sair Malzeme	-	-	23 Kuruş
Yağ Mumu	Medrese Aydınlatması İçin	Her Oda İçin 25 Dirhem	51 Kuruş
Zeytinyağı	Kandillerde Yakmak İçin	6 okka'dan 13 Batman	13 Kuruş
Balmumu	Küçük Şamdanlar İçin		15 Kuruş
Berat Mumları	Berat Kandili Geceleri İçin		6 Kuruş
Yağ	Tüm Kandil ve Mumlar İçin	-	2 Kuruş
Kalay	Mutfak Malzemeleri İçin	-	2 Kuruş

Tablo-III; Arslan Paşa Külliyesinin Hizmet Masrafları.

Katib, darlık vakitlerinde malzemeyi toplamak ve muhafaza etmek, bol olduğu zamanda ise arttırmakla yükümlüdür. Gündelik hesap yapıp deftere kaydedildikten sonra eğer artan bir şey olur ise mütevellinin onayı ile kasabanın fakirlerine dağıtması şart koşulmuştur. Aydınlatmada kullanılan kandiller için her biri altışar okkadan on üç batman zeytinyağı tedarik edilerek ve her gece on adedi yakılmak üzere on üç kuruş, Camideki büyük *meşakitlerde*⁴⁹ yakılan balmumu için on beş kuruş, Küçük şamdanlarda yağdan yapılmış berat mumları için altı kuruş ve tüm kandil ve mumların yağları için iki kuruş tahsis edilmiştir. Ayrıca ekmek ve çorba için kullanılan alet ve edevatında senede bir kere kalaylanması için iki kuruş ayrılmıştır.⁵⁰

SONUÇ

“Oltu'da Arslan Paşa Vakfıyesi”, Mehmed Arslan Paşa ve Oltu hakkında günümüze ulaşamayan döneme ait bazı olguların yeniden ortaya çıkması açısından önem kazanmaktadır. Kendisi gibi Beğlerbeği olan babası Yusuf Paşa ve annesinin kabirlerinin yerleri, Külliye ve civarında, kasabaya ait fiziki yerleşimler vakfiye sayesinde ortaya konabilmektedir. Evkaf ve akarların türleri ve gelirleri, Oltu'nun canlı bir ticaret bölgesinin geçiş noktası olduğunu göstermektedir. Bu dönemde Oltu, Oltu-Penek vadisinin en önemli yerleşim alanlarından birisidir ki bu durum daha sonraki yüzyıllarda buraya uğrayan seyyahlarca da ifade edilmek-

⁴⁹ İçine kandil veya lamba konmak için duvara açılan oyuk.

⁵⁰ *Arslan Paşa Vakfınamesi*. vd. 1-4.

tedir. Bağ ve bahçeciliğin Oltu merkez ve köylerinin yaygın tarımsal faaliyetlerinden olduğu da göze çarpmaktadır. Oltu'nun komşu ilçesi olan Narman, vakfiyede adı geçen diğer bir yerleşim merkezidir. Bu gün Oltu ilçe sınırları içerisinde olan Kumlu ve Güzelsu köylerinin Narman'a bağlı olduğu dolayısıyla Narman Kaza sınırlarının günümüzden daha geniş bir alana yayıldığı görülmektedir. Vakıfta çalışan personel sayısı ise müderrisinden marangozuna kadar geniş bir hizmet alanı içerisinde yer alan 56 kişidir. 1843'lerde Oltu merkezinin 1.500 kişilik bir nüfusa sahip olduğu düşünülürse, 1666 tarihinde 56 kişilik bir personelin çalışması, buradaki istihdam rejimine yaptığı katkıyı da ortaya koymaktadır. Vakfın personel ve fiziki şartlarına ait ihtiyaçlarının giderilmesinin yanı sıra yiyecek, aydınlanma, ısınma ve hatta yeme-içme araçlarının kalaylanmasına kadar olan hizmet ihtiyaçları da giderilmiş, külliye kendi kendine yetebilen bir kompleks haline dönüştürülmüştür. Medresenin ise "*dabil ve hariç*" medreseleri statüsünde olduğu görülmektedir. Bu medreselerde eğitim gören öğrencilerin bir sonraki durakları ise İstanbul'daki Sahn-ı Seman medreseleridir. Burada öğrenim görenlerin öğrenciler sadece Oltu ve civarından değil İmparatorluğun diğer şehir ve kasabalarından da gelmiş olmalıdırlar. Öğrencilerin Oltu'da gördükleri eğitimin süresi ise; 1598 ve 1599 yılında yeniden düzenlenen eğitim süreleri ışığında *dabil* eğitimi için beş ay, *hariç* eğitimi içinse altı aydır. Yaklaşık bir yıl öğrenciler burada eğitim görmekte, dolayısıyla her yıl medresenin öğrenci profili değişmektedir. Vakfın yönetimi ise klasik dönem Osmanlı külliye yönetim biçiminden farklı değildir. Arslan Paşa, vakıf yönetimindeki ilk kişi olan mütevelliliğe alışılmış uygulamaların içinde kendi ailesinden birini atamış, ama umulanın aksine, kendisi yerine oğlu Yusuf Paşa'yı görevlendirmiştir.

Arslan Paşa Külliyesi, Osmanlı Mimarisinin Doğu Anadolu'daki en güzel örneklerinden birisidir. Arslan Paşa'nın neslinden gelen İshak Paşa'nın Doğubeyazıt'ta yaptırdığı sarayın da ilham kaynağı olduğu kabul edilen Külliye, Arslan Paşa'nın mensup olduğu Atabeg ailesinin Osmanlı idari yapısındaki konumu ve bunun sosyal yansımaları açısından da önemli bir eserdir. Kıpçak Atabeg ailesinin bölge üzerindeki XIII. yüzyılda oluşan idari tasarrufu, XVI. yüzyılda başlayan Osmanlı yönetiminde de "Ocaklık" statüsü ile devam etmiştir. Atabeg ailesinin mensubu olan ve ailenin ilk vezir unvanı alan idarecisi olan Mehmet Arslan Paşa, Bardız ve Narman'da da Camiler bina ettirmiş ancak içinde sarayının da bulunduğu Oltu külliyesi, sadece bir sosyal sorumluluk örneği olarak değil aynı zamanda Arslan Paşa'nın idari ve siyasi gücünün bir ifadesi olarak da kendisini göstermektedir.

Abstract: *The Kıpçaks dominated around The Coruh River in the 12th century. Also know as the "Atabegs" the Kıpçak Beys maintained their administrative positions as "ocaklık" after the related region was put under the rule of the Ottoman in the 16th century. The first governor of the Atabeg family with the rank of vizier, Mehmed Arslan Pasha had a complex built in Oltu in 1664 and prepared its charter in 1666. That charter contains significant information about Mehmed Arslan Pasha and the history of Oltu.*

Key Words: *Oltu, Kıpçak, Waqf.*

Resim I- 1800'lerin Sonunda Oltu.

Resim II.- Aslan Paşa Camiinin Güney Cephesinden Görünüşü.

Resim II- Bugün Şehitlik Olarak Kullanılan Caminin Haziresi.

Resim III- Aslan Paşa'nın Havalası Zeliha Hanım'ın Haziredeki Kabri

Resim IV- Aslanpaşa Caminin Girişindeki Kitabe .